

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉSRŐL 2020-BAN

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*

■ Számos lehetőség áll annak a rendelkezésére, aki beszélni szeretne a trianoni békeszerződésről száz év távlatából. Ugyanakkor más beszédhelyzetek értelemszerűen más attitűdöket igényelnek. Mivelhogy mégiscsak történelemről van szó, a szakmája követelményeivel tisztában lévő és a társadalom előtti felelősségének a teljes tudatában nyilatkozó történész kellene hogy legyen az, akinek a meglátásai a többi beszédmódnak – ideértve az újságíróit és a politikait, de a kulturált társalgást is – valamilyen formában alapját képezik, legalábbis a főbb megállapítások ismerete és az azokhoz való viszonyulás révén. Közismert az is, hogy a történész pozíciója sem sziklaszilárd – az ismeretelméleti kétely és a posztmodern fordulat teremtette kihívás tudott problematikája a történetírásnak. De mégis, beszédet mondani, elemzést írni és vitát kezdeményezni érdemben a dokumentumok és/vagy a már megszületett értelmezések bizonyos szintű ismeretében érdemes. Különösképpen így van ez az olyan neuralgikus vitapontokká vált témák esetében, mint amilyen a trianoni békeszerződés. Az ezzel kapcsolatos munkák közül kiemelkedik a Helikon Kiadó 2020-as kötete, amelyben az a racionális, az okokat és következményeket a lehetőségekhez mérten hideg történelmi „szemüvegen” át néző, a korabeli viszonyok feltárására és – a leegyszerűsítésektől, illetve a pártosságtól tartózkodó – elemzésére törekvő szemlélet dominál, amelyet Romsics Ignác egyébként is képvisel a magyar köz-

vélemény színe előtt. A szerző munkája a 2001-es első megjelenése után már a harmadik kiadásnál jár – ennek pedig a Helikon Kiadó által indított életműsorozatba való illeszkedése, valamint a centenárium éve miatti aktualitása mellett minden bizonnyal a témával kapcsolatos tévhittek és legendák töretlen népszerűsége szolgáltathatja az indokát.

A centenárium éve ugyanis újra apropót adott arra, hogy előkerüljenek a már korábban tisztázottnak vélt kérdések, valamint az is, hogy hova kellene száz év után tenni ezt az aláírás óta megemészthetetlennek bizonyuló – több szempontból is valóban egy diktátummal felérő – békeszerződést. Miközben szép számmal jelentek meg főleg nemzeti keretekben mozgó tudományos ismeretterjesztő és szakmunkák – itt a magyar nyelven író szakmán belül főként a Magyar Tudományos Akadémia „Lendület” Trianon 100 Kutatócsoport munkája említendő meg –, számos áltudományos és összeesküvéselméletekkel rokonítható legenda is újra forgalomba került. Mindezek mellett az előbb már említett és leginkább fontos kérdés természetesen túlmutat ezeken a békeszerződéssel kapcsolatos, leginkább bizonyos aspektusok – mint például a szabadkőművesek szerepe – totalizálásában megnyilvánuló értelmezéseken. Ezen lényegi kérdés ugyanis a béke aláírása óta változatlanul az, hogy az aktust magát mennyire ismeri el, és főként, hogy a jelentőségét milyennek látja a magyar és a szomszédos államok politikai elitje, illetve közvéle-

ménye – és hogy mihez tud kezdeni azokkal. E kérdéseket egy történésznek természetesen nem feltétlenül feladata megválaszolni. Romsics nem is vállalkozik ilyenre, de mint látni fogjuk, azért erre vonatkozó ajánlatot a könyve végén megfogalmaz. Amire a szerzőtől azonban mindenképpen számíthatunk: a békeszerződéshez vezető úttól kezdődően a megkötéséig és ratifikálásig tartó események nyugodt sodrású bemutatására, amelyet rövid epilógus zár – mindezt természetesen a magyar szemszögből, de a nemzetközi (főként angol és francia) szakirodalom és források bevonásával.

Az olvasó a Helikon sorozata többi kötetéhez hasonlóan izléses, szolid könyvet vehet a kezébe. A kemény kötésű borítón az első világháború utáni rendezés munkálatai egyik ikonikus pillanatában látható a „Négyek Tanácsa”, David Lloyd George angol miniszterelnök, Vittorio Orlando olasz miniszterelnök, Woodrow Wilson amerikai elnök és Georges Clemenceau francia miniszterelnök. Közben mindenki arcán mosolyt örökített meg a kamera, és testhelyzetük is inkább joviális, Clemenceau áthatóan „kinéz” a kötet borítójából. A majdnem félszegen, de komoly arccal álló francia államférfit szemlélő sejtheti, hogy vele „még lesz dolga” a könyvben.

A főként diplomácia- és politikatörténeti munka kilenc fejezetre tagolódik. Az első fejezet az Osztrák–Magyar Monarchia népeit és nemzetiségi viszonyait, ellentétjeit veszi számba a 20. század elején. A második az első világháborús hadicélokkal indít, hogy a harmadikkal eljuthasson a történelmi Magyarország felbomlásáig. Miután a szerző ilyenformán felvázolja a tulajdonképpeni témája történelmi és politikai előzményeit, illetve kereteit, a negyedik fejezetben rátér a békekonferencia területi bizottságainak a határvitáira és javaslataira. Az ötödik fejezetben a Magyarországi Tanácsköztársaság

létrejöttével teremtett helyzetet, a hatodik fejezetben pedig a magyar békedelegáció álláspontját és tevékenységét mutatja be és elemzi. A hetedikben a békefeltételek megváltoztatására tett kísérleteket veszi számba. Ezt a békeszerződés aláírásának, ratifikálásának és végrehajtásának története, valamint egy néhány oldalas epilógus zárja, amelyikben Romsics a szerződés utóéletéről, illetve értékelése változásáról ír. A még ajánlott irodalmat, térképek jegyzékét, valamint névmutatót tartalmazó, 248 oldalt kitevő kötet a korábbi kiadásoktól csupán a Függelékben közölt dokumentumokban tér el. Ezek a részben magyarul már közreadott, részben angolul megjelent, részben pedig 1920-ban született szövegek érzékletesen „támasztják meg” Romsics elemzését és a térképekkel, statisztikai ábrákkal együtt hasznos fogódzókát nyújtanak az érdeklődő olvasónak a szerző mondandója befogadására.

Erénye a könyvnek, hogy teret ad az „elfelejtett” alternatívák bemutatásának, így az is felsejlik, hogy talán még az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása is elkerülhető lett volna, ha adott esetben az állam a föderális berendezkedés és a demokratizálódás felé indul el. És el is indult, azonban ez a perspektíva – mint ismert – riasztotta a dualizmus két legfontosabb politikai elitcsoportját, a német és magyar vezetőket. Ez utóbbiak egyes képviselői a mából visszanevezve egészen megdöbbenően önámító jövőképet láttak felsejleni a századforduló környékén: a harmincmillió, közép-dunai és balkáni „vezérhatalom” Magyarország képét (23.). Mint Romsics később megállapítja, habár a Monarchiát a népek börtönének ő sem nevezné, a modern nacionalizmus hajtotta belső centrifugális erők jelentette kihívásra az osztrák és magyar elitnek nem sikerült ellenszert találnia – és ez utólag végzetesnek bizonyult. Romsics sorra veszi a Monarchia nemzetiségeit is, bemu-

atja a demográfiai arányaikat, fejlettségi szintjüket, és ugyanakkor arra is figyelmet fordít, hogy azonosítsa a nemzeti mozgalmakban jelentkező irányokat. A tabló attól lenyűgöző, hogy szemeink előtt állnak össze a Monarchia végóráját mutató óra alkatrészei – és kerülnek lassan túlsúlyba a centrifugális erők az összetartókkal szemben. Ugyanakkor szépen látszik a történelmi folyamatok esetlegessége is. Az irreálisnak ható programot, amelyik egy bizonyos történelmi szituációban és szemszögből csak egy patrióta álmódosásának hat, a maradék tényezők – és természetesen a csillagok – egyben állása valósággá változtathatják, sőt túl is licitálhatják. Így nézve ez történt az 1908-ban még relatíve ismeretlen Edvard Beneš tanárral, aki Franciaországban publikált doktori disszertációjában a Monarchia ausztrósláv típusú föderatív átszervezésében gondolkodott, hogy aztán az első világháború utáni Csehszlovákia egyik megalkotója legyen.

Maga a Monarchia szétszedése – mint Romsics meggyőzően bemutatja – egyáltalán nem volt napirenden a háború első két évében. Az antant által a vele szomszédos kisállamoknak tett területi ígéretek is inkább a háborús erőviszonyok megváltoztatása célját szem előtt tartó, reálpolitikai megfontolásokat tükröző lépések voltak. A Monarchia sorsát aztán végül részben az pecsételte meg, hogy az államot nyugatabbra már nem tartották képesnek arra, hogy a német kontinentális hatalmat ellensúlyozza. A szerző pontosan azonosítja, hogy 1917–1918 folyamán melyik nagyhatalom külpolitikai vonalvezetésében mikor válik dominánssá a Monarchia szétdarabolását szorgalmazó álláspont: a franciák esetében 1917 novemberében, a briteknél 1918 tavaszán-nyarán, az amerikaiaknál pedig 1918 júniusában. Végző soron pedig „a Monarchián belüli nemzetiségek jogkiterjesztési, illetve önállósodási törekvéseinek, a biroda-

lom határai mentén a 19. században kialakult államok irredenta céljainak, valamint a győztes nagyhatalmak stratégiai érdekeinek a kereszteződése megpecsételte e különös államalakulat sorsát” (64.). Romsics arra is kitér, hogy mindez ugyan nem volt szükségszerűség, de egyáltalán nem fogható úgy sem fel, mintha „merő véletlen” vagy előzmény nélküli fordulat lett volna.

Vegyünk még sorba néhány olyan tévhitet, illetve összeesküvés-elméletre hajazó legendát, amelyek minden ismeretterjesztő és szaktudományos tevékenység ellenére újra és újra felütik fejüket a közbeszédben. Romsics például érzékletesen bemutatja azt is, aminek azóta Révész Tamás történész, a korábban említett Trianon 100 Kutatócsoport munkatársa külön kötetet is szánt: sem Károlyi Mihály, sem Böhm Vilmos, sem Stromfeld Aurél nem tudta a négy év háborútól megcsömörlött embereket kellő mértékben a majdnem minden oldalról támadott haza megvédésére hadra bírni (83–84.). Károlyi lemondásának a kérdését, amelyet több történész és a magyar történelmi emlékezet egy része is a hatalom átjárásaként értékel a kommunisták részére, Romsics szintén tisztázza. A magyar államfő ugyanis Szovjet-Oroszországra támaszkodva, szociáldemokrata kormányral szeretett volna a március 20-án megkapott második Vix-jegyzékre válaszul nemzeti ellenállást hirdetni. A szociáldemokraták azonban nem kívánták a hatalmat az időközben gyűjtőfogházba zárt kommunisták nélkül átvenni, és megkezdve Károlyit kiegészítve velük (86.). Fontos Romsics azon megállapítása is, miszerint arra ez idáig semmiféle bizonyíték nem került elő, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltása miatt „büntették” volna Magyarországot, habár az antibolsevizmusra alapozott érvelések befolyásolhatták a békekonferencia egyes döntéseit (127.).

A békekonferencia határvitáiról szóló részt olvasva szembetűnő, hogy milyen nagy mértékben érvényesült a főként franciák által képviselt álláspont, miszerint a kelet-közép-európai kisállamok megerősítése és megnagyobbítása az elsődleges érdekek, és ez felülírja az etnikai és történelmi érveket. A történelem egyik talánya marad az is, hogy mi történik, ha a leginkább pártatlannak ható Amerikai Egyesült Államok képviselői nem mennek idő előtt háza, és nagyobb határozottsággal teszik fel a rendezés részleteivel szemben felmerülő kérdéseiket. A fejezetet olvasva az is kitűnik, hogy Magyarország akár még annál is rosszabbul járhatott volna, mint ahogyan járt, hiszen a szomszédos államok legtöbbször valamivel többet követelt, mint amit kapott – hogy az ország nyugati szegélyét „szláv korridorra” változtató elképzelésről ne is beszéljünk. Megdöbbentő ugyanakkor az is, hogy minden számba vett szemponthoz képest éppen az emberekre vonatkozó volt az, amelyiknek a legkisebb jelentőséget tulajdonítottak.

Az olvasó többször is azon kapja magát, hogy önkéntelenül a *kontrafaktális* történelem talajára téved, hiszen nem tudni, hogy mi történt volna például azután, hogy a fegyveres ellenállást megkezdő Magyar Tanácsköztársaság képviselőit 1919 májusában meghívták Franciaországba tárgyalni, ha azt a bécsi antantmisszió nem szabotálja el, és a magyar Vörös Hadsereg északi hadműveletei nem teszik végképp tárgytalanná? De mi történt volna, ha Kun Béláéknak valóban sikerül katonai összeköttetést létesíteni Szovjet-Oroszországgal? Vagy még korábban, mi lett volna, ha Kun a békekonferencia küldöttje, Jan Smuts tábornok április eleji ajánlatát a keleti semleges zóna kialakítására elfogadja, és ezzel leszereli a további katonai intervenciót támogatókat Párizsban? A Magyar Tanács-

köztársaság összeomlása történetének ismeretében természetesen ezen kérdésekre nincs elfogadható válaszunk, viszont az ilyen jellegű elgondolások és játékok talán oldhatják azt a frusztrációt, amely részben az idősakkal kapcsolatos összeesküvéselméletek táptalajául szolgál.

A Párizsba végül kiutazó, Apponyi Albert gróf vezette magyar béke-delegációval kapcsolatos részeket olvasva alkalmunk van arra, hogy lássuk, amint gyakorlatilag a szemünk előtt rakják le a két világháború közötti időszakot meghatározó magyar revizionista propaganda alapjait, és amelynek részeként az időszak magyar diplomáciája és hivatalos propagandája szétvált – mint egészen tisztán ezt Apponyi és Bethlen István megfogalmazzák. „A magyar béke-delegáció párizsi tevékenysége egy joggám lesz arra, hogy később hivatkozhatunk mind ezen előadott ellenvetéseinkre, amelyek meghallgatásra nem találtak, és így a saját erőnkben látjuk sorsunk megoldását” – mondta például a delegáció kiutazását megelőzően az utóbbi (133.). Tény azonban az is, hogy a legyőzött állam delegációjának a békeszerződésnél a nagyhatalmak csupán az aláírás lehetőségét adták meg, ténylegesen nem volt mozgásterük változtatások elérésére. Valószínűsíthetően a fentebb idézettekkel függ össze, hogy Apponyi a területi integritás alapján állva mondta el híres beszédét.

A békefeltételek megváltoztatására tett sikertelen kísérletek sora után Romsics a békeszerződés aláírását, ratifikálását és végrehajtását mutatja be. A régi Magyarország 1918 őszén kezdődő zsugorodásának és dezintegrálódásának a folyamata azonban nem 1920 novemberében, hanem csak 1924. február 9-én fejeződött be a Csehszlovákiával végbevitt területcserével, amelynek során – mivel Magyarország Sálgótarján környékén visszanyert két falvat – a csehszlová-

kokat a határ más szakaszán kompenzálták – jegyzi meg.

Romsics epilógusában röviden kitér a békeszerződés utóéletére is. Megállapítja, a Monarchia utódállamai központosított nemzetállamként működtek, és visszaéltek a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer gyengeségeivel. Kimutatja ugyanakkor azt is, hogy ezek az első világháború utáni rendezés egyik fő motivációját jelentő szerepüket nem tudták betölteni. A nagyhatalmak és főleg Franciaország ugyanis az antant-barát kelet-közép-európai kisállamok sorával szerették volna a Németország és a Szovjetunió közötti térben a nagyhatalmi expanziót megakadályozni és a kontinentális erőegyensúlyt fenntartani. Felhívja a figyelmet ugyanakkor arra is, hogy a két világháború közötti Magyarország annak ellenére állt gazdaságilag meglepően hamar lábra, hogy az új – közel homogén – nemzetállam csak a régi nemzeti vagyon 38%-ával rendelkezett.

A propagandája révén határrevízióra „beállított” ország – mint Romsics felhívja a figyelmet – értelemszerűen túlradó örömmel fogadta a versailles-i békerendszert felszámoló visszacsatolásokat a harmincas évek végétől kezdődően. A kényszerű tudomásul vevésen túl ugyanis az ország az etnikai magyarok egyharmadát idegen uralom alá juttató békét diktátumnak élte meg, és tudomásul venni, illetve beletörödni csupán a második világháborút követő, a trianoni határokat nagyobbrészt visszaállító 1947-es párizsi békeszerződés után volt kénytelen. Romsics a két világháború közötti időszak „úri” és a második világháború utáni „népi” Magyarországot kiemelkedő képviselőit, Szekfű Gyulát és Bibó Istvánt idézve érzékelteti a korábbi időszakra válaszul született korrekciót, amelynek a lényege a revizionizmus elvetése és a kisebbségi sorba került magyarok

jogai tiszteletben tartásának az elvárása az utódállamoktól. Romsics hozzájuk hasonló álláspontra helyezkedik. A trianoni és az 1947-es békeszerződést szerinte is teljes joggal tartja a magyarság igazságtalannak, és úgy véli, hogy elvitathatatlan joga a megmaradt országbelieknek európai normáknak megfelelő öngazgatási jogokat követelni a magyar kisebbségi közösségeknek. Ugyanakkor mindehhez azt is hozzáfűzi, hogy „ennél többet remélni minden jel szerint illúzió, követelni pedig meggondolatlanság” (187.).

Annak ellenére, hogy a békeszerződés centenáriumának évében a figyelem fókuszát eddig lényegében elbitorolta az új koronavírus teremtette nem mindennapi helyzet, napjainkban számos esetben merült fel a *lehetett volna-e másképp* kérdése, valamint az ezelőtti száz évvel történtek alaposabb megismerésének, illetve a megemlékezésnek az igénye. Probléma mindezen kísérletekkel abban az esetben adódhat, ha nem az okokat keressük és a tényezők, szereplők és motivációk szétszálazására, majd együttes elemzésére törekszünk, hanem a múlt bizonyos szeleteinek a túldimenzionálására, esetleg az egyoldalú értelmezésekre. A magukat makacsul tartó legendák ismeretében kijelenthető, hogy Romsics most már majdnem húszéves könyvét volt értelme harmadszor is kiadni. A kötet ugyanis – mint első recenzensei is hangsúlyozták – olvasmányosan, alaposan és kimérten veszi végig a történeteket, az árnyalt megközelítéseket keresve. Jó alkalom tehát elolvasni vagy újraolvasni, hogy újra számba vehessük azokat a történelmi tényeket, amelyek helyett gyakran összeesküvéselméletek, szándékos vagy akár tudatlanságból származtatható torzítások forognak közköze.

Főcze János